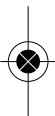

STERVEN

Van Tim Keller verschenen

- In alle redelijkheid – *Christelijk geloof voor welwillende sceptici*
De vrijgevige God – *Recht naar het hart van het christelijk geloof*
Namaakgoden – *De lege beloften van geld, seks en macht en de enige werkelijke hoop*
Ruim baan voor gerechtigheid – *Rechtvaardig worden door Gods genade*
Kruistocht – *Het leven van koning Jezus*
Bevrijd van je zelf – *De weg naar echte christelijke blijdschap*
Het huwelijk – *Gods wijsheid over gevende liefde*
Goed werk – *Ons dagelijks werk en Gods plan voor de wereld*
Centrum-Kerk – *Het evangelie midden in je stad*
Galaten – *Om te lezen, te leren, te leiden*
Aan Gods hand door pijn en lijden
Ontmoetingen met Jezus – *Onverwachte antwoorden op grote levensvragen*
Rechters – *Om te lezen, te leren, te leiden*
Bidden – *Vertrouwelijke omgang met de ontzagwekkende God*
Preken – *Geloof overbrengen in een sceptische tijd*
Romeinen 1-7 – *Om te lezen, te leren, te leiden*
Psalmendagboek – *Een jaar lang leven met de liederen van Jezus*
Romeinen 8-16 – *Om te lezen, te leren, te leiden*
Geroepen tot barmhartigheid
Bij je volle verstand – *Een uitnodiging voor sceptici*
Kerstboodschap – *Het geheim van de geboorte van Christus*
Spreekendagboek – *Gods wijsheid voor het leven*
De onwillige profeet – *Jona en het geheim van Gods genade*
Huwelijksdagboek – *Een zegel op je hart*
Geboorte – *Serie Hoe vind ik God?*
Trouwen – *Serie Hoe vind ik God?*
Sterven – *Serie Hoe vind ik God?*

TIM KELLER

Sterven

 Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

© 2020 Timothy Keller

Oorspronkelijke uitgever Penguin Books, een imprint van Penguin
Random House LCC, New York, Verenigde Staten

Oorspronkelijke titel *On Death*

© 2020 Nederlandse vertaling: Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172,
8800 AD Franeker

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Vertaling Monica van Bezooijen

Ontwerp omslag Ontwerpbureau Garage/BNO, Kampen

ISBN 978 90 5194 589 8

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvou-
digd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar ge-
maakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch,
door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

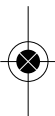
*Ter nagedachtenis aan Terry Kristy Hall,
die ons in duidelijke bewoordingen te kennen gaf
wat er gezegd moest worden op haar begrafenis.*

*Met dank aan haar kinderen, Sue, Steve en Lynn,
die wilden dat dit uitgegeven werd. Dat bracht het balletje
aan het rollen. Ze zou er zo blij mee geweest zijn.*

Inhoud

Inleiding op de serie 'Hoe vind ik God?'	9
Woord vooraf	11
De angst voor de dood: het geweten maakt ons allemaal tot lafaards	15
De breuk van de dood: treur niet zoals zij die geen hoop hebben	35
Bijlage	59
Dankwoord	73
Noten	75
Leestips	80

Inleiding op de serie ‘Hoe vind ik God?’

Het leven is een reis, en tijdens die reis is het van groot belang dat je God vindt en leert kennen. Bij de geboorte van een kind, een huwelijk, of de confrontatie met de dood – op hoge leeftijd of veel eerder – worden we vaak aan het denken gezet. Even maken we onszelf los uit de drukte van het dagelijks bestaan en stellen onszelf de grote vragen van alle tijden:

Leef ik voor dingen die ertoe doen?

Zal ik alles hebben wat nodig is om deze nieuwe levensfase onder ogen te zien?

Heb ik een levende relatie met God?

De meest fundamentele overgang die een mens kan maken wordt in de Bijbel ‘opnieuw geboren worden’ genoemd (Johannes 3:1-8), of het worden van een ‘nieuwe schepping’ (2 Korintiërs 5:17). Dit kan natuurlijk op elk moment in je leven plaatsvinden, maar vaak spelen aardverschuivingen in levensfasen een belangrijke rol bij het

komen tot een levend geloof in Christus. Gedurende de vijfenveertig jaar van onze bediening hebben mijn vrouw Kathy en ik gezien dat mensen in tijden van grote levensverandering bijzonder openstaan voor verkenning van een relatie met God.

In deze serie boekjes willen we lezers die grote levensveranderingen doormaken helpen om na te denken over wat een écht veranderd leven is. Ons doel is om lezers de christelijke fundamenten te geven voor de meest belangrijke en ingrijpende momenten van het leven. We beginnen bij geboorte en doop, gaan verder naar het huwelijk en sluiten af met de dood.

Het is mijn verlangen dat deze boekjes zullen voorzien in leiding, troost, wijsheid en dat ze je bovenal zullen helpen om God te vinden en te kennen je leven lang.

Woord vooraf

Op onze leeftijd worden Tim en ik steeds vaker geconfronteerd met de dood, zowel in ons pastorale werk als in ons privéleven. Er overlijden steeds meer goede vrienden en familieleden. In de afgelopen achttien maanden waren er drie overlijdens in onze familie; in de afgelopen drie maanden alleen al hebben we gesproken met zowel een vriend als een familielid over hoe ze hun aanstaande overlijden tegemoetzien. Veel van wat we in die gesprekken tegen elkaar zeggen is terug te vinden in dit boek.

De basis voor dit boek is een preek die mijn man hield op 6 januari 2018 bij de begrafenis van mijn zus Terry Hall. Ze stierf met kerst, thuis, omringd door familie, na een lange strijd tegen uitgezaaide borstkanker. Ze wist dat ze ging sterven en besteedde veel tijd aan instructies voor ons over de liederen, gebeden en andere aspecten die ze graag in haar begrafenisdienst wilde zien. Ze stond erop dat Tim bij haar begrafenis zou spreken over het evangelie en niet louter over haar leven (hoezeer we ook van haar hielden en haar bewonderden). Ze wist dat ‘de dood de neiging heeft om mensen op een geweldige manier tot nadenken te brengen’¹ en ze wilde dat diegenen die aanwezig

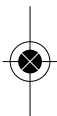
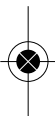
waren bij haar begrafenis zich zouden voorbereiden op hun eigen sterven.

Dit boek is opgedragen aan haar en aan haar man, Bob, en dochters, Ruth Hall Ramsey en Rachael Hall. De preek die dag was, naar ieders mening, ontroerend en gedenkwaardig. Het verzoek om de preek te publiceren kwam van haar zussen, Sue en Lynn en haar broer Steve.

Kathy Keller
Juli 2018

Sterven

De angst voor de dood

Het geweten maakt ons allemaal tot lafaards

... om door zijn dood definitief af te rekenen met de heerser over de dood, de duivel, en zo allen te bevrijden die slaaf waren van hun levenslange angst voor de dood.

Hebreeën 2:14-15

De dood is de Grote Spelbreker, die onze geliefden van ons losscheurt of ons van hen.

De dood is de Grote Scheurmaker, die materiële en immateriële delen van ons wezen splijt en een volledige persoon deelt, die nooit bedoeld was om ook maar even van zijn lichaam ontdaan te worden.

De dood is de Grote Belediger, omdat, zoals Shakespeare zei, de dood ons eraan herinnert dat we voedsel zijn voor wormen.¹

[Wij worden] letterlijk uiteengerukt: [De mens] is zich bewust van zijn eigen schitterende uniciteit in de zin dat hij mijlenver uitsteekt boven de natuur en toch keert hij terug

naar de aarde, een paar meter diep, om dood en stil weg te rotten en voor altijd te verdwijnen.²

De dood is afschuwelijk en beangstigend en wreed en ongevoelzaam. Het is niet zoals het leven zou moeten zijn en ons verdriet als we geconfronteerd worden met de dood is daar een bevestiging van.

Meer dan wat ook is de dood onze Grote Vijand. Hij legt beslag op alles en iedereen, en jaagt meedogenloos op ons, heel ons leven lang. Moderne mensen schrijven en praten eindeloos veel over liefde, vooral romantische liefde, die velen moeten missen. Maar niemand kan de dood vermijden. Er wordt wel gezegd dat alle oorlogen en plagen het aantal doden nooit hebben verhoogd – er is altijd één dood geweest voor ieder mens. Toch lijken we veel minder goed voorbereid op de dood dan onze voorouders. Hoe komt dat?

De zegen van de moderne medische wetenschap

Een van de redenen is, paradoxaal genoeg, dat door de grote zegen van moderne medische wetenschap de dood voor ons verborgen blijft. Annie Dillard wijdt in haar roman *The Living* een hele pagina aan het verbazingwekkende aantal manieren waarop de dood in de negentiende eeuw de levenden plotseling vanuit hun huizen en families wegrukte.

Vrouwen kregen koorts en stierven bij de bevalling, en baby's stierven omdat ze te zwak waren of vanwege slechte lucht. Mannen stierven door ... rivieren en paarden, stieren, stoomzagen, molenwerktuigen, rotsen in de steengroeve, vallende bomen of rollende boomstammen ... Kinderen verloren hun leven als ... ze verpletterd werden door harde dingen, zoals bomen en de grond als ze van een paard afgegooid werden, of als ze vielen; ze verdronken in water; ze werden ziek, en oorpijn baande zich een weg naar hun hersens of koorts van de mazelen brandde hen op of ze doofden plotseling uit door longontsteking.³

Mensen zagen de dood van dichtbij. Zo overleefde de vooraanstaande Britse predikant en theoloog John Owen (1616-1683) bijvoorbeeld ieder van zijn elf kinderen en ook zijn eerste vrouw. Omdat de mensen stierven waar ze leefden, thuis, zag Owen letterlijk bijna iedereen van wie hij hield sterven voor zijn ogen. Het gemiddelde gezin in de Verenigde Staten in de koloniale tijd verloor een van iedere drie kinderen voor ze volwassen waren. En omdat de levensverwachting van alle mensen in die tijd zo rond de veertig lag, verloren velen hun ouders als ze zelf nog kind waren. Bijna iedereen groeide op met het zien van lijken en het toekijken hoe familieleden stierven, jong en oud.⁴

Medische wetenschap en wetenschappelijke kennis hebben ons bevrijd van veel oorzaken van vroege sterfte en vandaag de dag overlijdt het overgrote deel van de mensen in ziekenhuizen en hospices, ver buiten het zicht van anderen. Het is nu normaal om volwassen te worden zonder iemand te hebben zien

sterven, of zelfs maar een lijk te hebben gezien, behalve tijdens een korte blik in een open doodskist bij de begrafenis.

Atul Gawande en anderen hebben erop gewezen dat dit verborgen sterven in de moderne samenleving betekent dat onze cultuur leeft in de ontkenning van de onvermijdelijkheid van onze dood die ophanden is. Psalm 90:12 roept lezers op om 'onze dagen te tellen' zodat 'wijsheid ons hart vervult'. Er is altijd een gevaar geweest dat mensen zouden leven in de ontkenning van hun eigen sterven. Natuurlijk weten we verstandelijk en rationeel dat we gaan sterven, maar diep vanbinnen onderdrukken we dat gevoel, we handelen alsof we eeuwig zullen leven. En, volgens de psalmist, is dat *niet verstandig*. Het is de enige absolute onvermijdelijkheid, en toch maken moderne mensen er geen plannen voor en leven ze niet alsof dat zal gaan gebeuren. We vermijden dokters vanuit angst, ontkennen de sterfelijkheid van ons lichaam en gaan ervan uit dat ons leven wel eeuwig verder zal gaan. Toch eisen we, als we geconfronteerd worden met een naderende dood, onrealistische en extreme medische procedures.⁵ We vinden zelfs discussie over de dood getuigen van 'slechte smaak' of nog erger. Antropoloog Geoffrey Gorer beargumenteert in zijn essay 'The Pornography of Death' dat de dood in de huidige cultuur in de plaats gekomen is van seks, als een onbespreekbaar onderwerp.⁶

Als mensen drieduizend jaar geleden al een probleem hadden met de ontkenning van de dood, zoals Psalm 90 laat zien, dan hebben wij tegenwoordig een oneindig veel groter probleem. Medische vooruitgang ondersteunt de illusie dat de dood oneindig kan worden uitgesteld. Je vindt minder mensen dan ooit die, zoals in de oudheid, zich verzoend hebben met

hun eigen sterfelijkheid. Er zijn zelfs denkers die nu oprecht geloven dat de dood kan worden opgelost zoals ieder ander technisch ‘prestatieprobleem’.⁷ In Silicon Valley zijn velen druk met het overwinnen van sterfelijkheid en eeuwig leven. Dit alles betekent dat moderne mensen veel minder besef hebben van de dood en minder goed voorbereid zijn op de dood dan wie ook in de geschiedenis.

Het geluk van deze wereld

Een tweede reden dat we vandaag de dag zozeer worstelen met de dood is de behoefte om in dit seculiere tijdperk betekenis en vervulling te vinden in déze wereld. Antropoloog Richard Shweder onderzoekt de manieren waarop niet-westerse en oudere culturen hun leden hielpen om de dood onder ogen te zien.⁸ Ze deden dat allemaal door mensen te leren wat de betekenis was van het leven, wat het belangrijkste was waarvoor je zou moeten leven. Veel samenlevingen geloven dat het belangrijkste doel van het leven je eigen familie is – kinderen en kleinkinderen – in wie je na je sterven verder leeft. Het boeddhisme en vele andere oude oosterse culturen hebben geleerd dat de betekenis van het leven ligt in het onderkennen van de vluchtige natuur van deze wereld en die dus te ontstijgen door een innerlijke kalmte en onthechting van de ziel. Andere culturen geloven in reïncarnatie, of een hemel of nirwana na de dood, en het belangrijkste doel is dan zo te leven en te geloven dat je ziel naar de hemel reist.

Er zijn best grote verschillen en toch, zo beargumenteert Shweder, hebben al deze stromingen één ding gemeen. In elk van deze gevallen was het belangrijkste om voor te leven iets buiten deze materiële wereld en dit leven, iets dat niet geraakt kon worden door lijden en dood. Het kan door naar de hemel te gaan als je sterft, of door te ontsnappen uit de cyclus van reïncarnatie en op te gaan in eeuwige zaligheid, of door korte metten te maken met de illusie van de wereld en terug te keren naar de Ziel van het universum, of door een eerzaam leven te leiden en bij je dood verwelkomd te worden in het gezelschap van je voorouders. In elk van deze gevallen zijn tragedie en dood niet in staat om je betekenis in dit leven te vernietigen. En dat niet alleen: ze kunnen de weg erheen in feite ook bespoedigen, of dat nu is door geestelijke groei of door het verkrijgen van eer en deugd, of door in de eeuwige vreugde in te gaan.

De moderne cultuur is echter voornamelijk seculier. Velen zeggen vandaag de dag dat deze materiële wereld alles is wat er is, omdat er geen God is, geen ziel, of geest of transcendente, bovennatuurlijke dimensie van de werkelijkheid. In dat geval zal wat ook je leven betekenis en doel geeft iets moeten zijn binnen de grenzen van dit aardse tijdsbestek. Je moet, als het ware, je hart zetten op iets binnen de beperkte horizon van tijd en ruimte. Wat je ook besluit om je leven betekenis te geven, het zal een vorm van werelds geluk, troost of prestatie moeten zijn. Of, in het gunstigste geval, een liefdesrelatie.

Maar al deze dingen worden natuurlijk vernietigd door de dood. Hoewel andere culturen en wereldvisies lijden en dood zien als belangrijke hoofdstukken (en niet de laatste) in een sa-

menhangend levensverhaal, is de seculiere visie compleet anders. Lijden is een verstoring en de dood is het absolute einde. Shweder schrijft dat het lijden voor moderne mensen daarom

... losgemaakt is van de verhaalstructuur van een mensenleven ... een vorm van 'ruis', een toevallige verstoring van het levensverhaal van degene die lijdt ... Lijden [heeft] geen begrijpelijke relatie tot welk plot dan ook, behalve als een chaotische interruptie.⁹

Van alle perioden in de wereldgeschiedenis is de moderne cultuur dus het slechtst voorbereid op de enige onvermijdelijkheid – de dood. Als je dit beperkte blikveld met betrekking tot zingeving combineert met de vooruitgang van medische wetenschap, dan zijn velen, als ze geconfronteerd worden met een stervend mens, verlamd door bezorgdheid en angst.

Mark Ashton was predikant van de St. Andrew the Great in Cambridge, Engeland. Toen hij 62 was, eind 2008, kreeg hij de diagnose van onbehandelbare galblaaskanker. Vanwege zijn geloof en vreugde in Christus toonde hij, geconfronteerd met de dood, veel vertrouwen en zelfs een gevoel van verwachting, ondanks dat hij heel goed beseftte hoe verdrietig zijn familie was. Gedurende de volgende vijftien maanden sprak hij met letterlijk iedereen die hij ontmoette over zijn sterven. Hij deed dat met rust, welsprekendheid en evenwicht. Maar dat bracht mensen van hun stuk, omdat ze het moeilijk vonden om zijn houding, ja zelfs zijn aanwezigheid te accepteren.

Hij schreef: 'Ons tijdperk is zo verstoken van hoop in de

aanwezigheid van de dood dat het onderwerp taboe is geworden.’ Hij bracht een bezoekje aan een kapper in Eastbourne, waar hij zoals gewoonlijk een gesprek aanknoopte met de vrouw die zijn haar knipte. Toen ze ‘me vroeg hoe het met me ging en ik antwoordde dat mij verteld was dat ik nog maar een paar maanden te leven had’, kwam er een einde aan de vertrouwde vriendelijkheid en gezelligheid van die plek. Hoezeer hij ook probeerde om met haar te praten, ‘ik kreeg tijdens de rest van de knipbeurt geen woord meer uit haar’.¹⁰ In plaats van het onvermijdelijke te accepteren en ons erop voor te bereiden, vermijden we het slechts en ontkennen het.

Een gevoel van onbeduidendheid

Een derde reden waarom de moderne seculiere cultuur zo veel problemen heeft met de dood ligt daarin dat ze, door de dood te herdefiniëren als niet-bestaan, een diepgaand gevoel van onbeduidendheid heeft geschapen. Ernest Becker beargumenteert in *The Denial of Death*, waarmee hij de Pulitzer Price won, dat mensen niet kunnen accepteren dat alles wat we zijn – ons zelfbewustzijn, onze liefdes, onze diepgaande verlangens naar schoonheid, goedheid, waarheid – voor altijd zal ophouden te bestaan, letterlijk in een oogwenk. Als de dood echt het einde is – als we allemaal sterven en uiteindelijk de hele menselijke beschaving ‘sterft’ in de dood van de zon – dan maakt niets wat we doen uiteindelijk verschil. Als we vanuit het niets komen en naar het niets onderweg zijn, hoe kunnen we dan,

zelfs nu, een gevoel van nietigheid vermijden? En dus schrijft hij:

Het idee van de dood, de vrees ervoor, belaagt het menselijk dier meer dan wat ook; het vormt de drijfveer van menselijke activiteit – activiteit die er voornamelijk op gericht is om de onafwendbaarheid van de dood te vermijden, om die te overwinnen door te ontkennen ... dat de dood de uiteindelijke bestemming is.¹¹

We moeten op de een of andere manier leren omgaan met de vrees voor onbeduidendheid ten overstaan van niet-bestaan. Becker citeert antropologen die ons vertellen dat oude volken veel minder bang waren voor de dood en dat de dood ‘vergezeld ging van vreugde en festiviteiten’. Hij voegt daar terecht aan toe dat, hoewel de angst voor de dood geldt voor alle mensen, oude volken erop reageerden vanuit geloof in leven en betekenis na de dood. Zij geloofden in de eeuwigheid, zodat de dood ‘de ultieme promotie’ was. Het probleem voor ons vandaag de dag is echter dat ‘de meeste moderne westerse mensen moeite hebben om daar nog in te geloven, waardoor de angst voor de dood zo prominent aanwezig is in onze psychische constellatie.’¹²

De rest van Beckers boek is gebaseerd op deze these; namelijk, dat de moderne, seculiere cultuur meer dan welke andere maatschappij ooit een probleem heeft met de dood. Hij toont aan dat het feit dat veel dingen – seks, romantiek, geld en carrière, politiek en sociale doelen – een extra grote plek innemen in de moderne cultuur, laat zien hoe mensen van deze tijd, in

confrontatie met de dood, op zoek zijn naar een gevoel van betekenis, zonder terug te hoeven vallen op God en religie.

Laat-twintigste-eeuwse seculiere denkers waren zich, net als Becker, bewust van het feit dat, als religie en geloof in God afnamen, de dood een probleem zou worden. Existentialisten, zoals Albert Camus in *De mythe van Sisyphus*, beargumenteerden dat de onontkoombaarheid van de dood het leven absurd maakte en dat het verkeerd was om te proberen dit feit te ontkennen door jezelf te verliezen in genot en prestatie.¹³ Een illustratie kan dit verduidelijken. Stel je voor dat iemand inbreekt in je huis, jou vastbindt en aankondigt dat hij je gaat doden. Stel je, omwille van dit voorbeeld, ook voor dat je absoluut geen hoop hebt op redding. Stel nu dat hij zegt: ‘Ik ben niet meedogenloos – vertel me waar je heel erg van geniet.’ Jij antwoordt dat je geniet van een partijtje schaak. ‘Nou, laten we dan een potje schaken voor ik je vermoord. Zou dat je laatste momenten veraangenamen?’ Het enige eerlijke antwoord is dat je ophanden zijnde dood het spelletje zou beroven van alle plezier. De dood neemt de betekenis en vreugde van de dingen weg.

Becker gaat verder en zegt dat deze angst voor de dood iets is wat uniek is voor ons mensen.

Het is een beangstigend dilemma waarin we ons bevinden en waar we mee moeten leven. De lagere dieren blijft deze pijnlijke tegenstelling natuurlijk bespaard, omdat ze geen symbolische identiteit bezitten en het zelfbewustzijn dat daarmee gepaard gaat ... De kennis van de dood is reflectief en conceptueel, en dieren missen dat. Zij [ervaren de dood

als] een paar minuten angst, een paar seconden lijden en dan is het voorbij. Maar een heel leven leiden terwijl het noodlot van de dood je achtervolgt in je dromen en zelfs tijdens je meest zonnige dagen – dat is iets heel anders.¹⁴

Meer recente seculiere denkers slaan niet zo'n harde toon aan. Velen doen vandaag de dag een beroep op de oude filosofen Epicurus en Lucretius en beargumenteren dat de dood 'niets is om bang voor te zijn'. Er is een voortdurende stroom artikelen waarin die boodschap klinkt, zoals bijvoorbeeld Jessica Browns essay in *The Guardian*, 'We Fear Death, but What If Dying Isn't as Bad as We Think'¹⁵ Per slot van rekening, zo redeneert men, weet je als je sterft simpelweg niets en voel je ook niets. Er is geen pijn of lijden. Waarom er dan zo bang voor zijn? Maar pogingen om te zeggen dat moderne mensen de dood niet zo groot moeten maken, werken voor de meesten niet. De filosoof Luc Ferry zegt dat het 'wreed' en oneerlijk is om tegen mensen die geconfronteerd worden met de dood, en dus met het verlies van alle liefdesrelaties, te zeggen dat ze er niet bang voor moeten zijn.¹⁶ Dylan Thomas' woorden vinden veel meer weerklank bij ons: 'Raas, raas, tegen het sterven van het licht.'¹⁷

Becker heeft gelijk. Het menselijk ras als geheel *moet* de dood simpelweg wel vrezen en haten. Het is een uniek en diepgaand probleem. Religie gaf mensen handvatten bij de confrontatie met hun meest gevreesde vijand, en het moderne secularisme heeft geen alternatief om het verlies daarvan te compenseren.